

ПСЕВДОНИМИ УЧАСНИКІВ НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ – ПОЗИВНІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: СЕМАНТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

У статті проаналізовано псевдоніми учасників національно-визвольних змагань України 40-50-х років ХХ ст. та сучасні позивні військовослужбовців Збройних сил України. З'ясовано спільні та відмінні риси лексичних мотиваційних баз, від яких вони творилися.

Ключові слова: псевдонім, позивний, самоназва, онім, апелятив, учасники національно-визвольних змагань, військовослужбовці Збройних сил України.

Постановка проблеми. Псевдонім – це неофіційна конотативна назва особи, яка відображає якусь її характеристику, несе інформацію та емоційне навантаження і відома певному колу осіб [6, 82]. Немає сумніву, що детальне висвітлення історії громадської думки кожного народу, проникнення в усі нюанси суспільного руху певної доби немислиме без розкриття псевдонімів. І якщо сьогодні науковцями та ентузіастами уже зібрано, систематизовано та відносно повно опрацьовано псевдоніми учасників визвольних змагань українського народу 40-50-х років ХХ ст., то про новітні позивні військовослужбовців Збройних сил України, про власні назви, які несподівано стали новотворами нашого буремного часу, – наша розвідка одна із перших.

Псевдоніми – не звичайні лексеми. Це, як правило, промовисті іменування, кожне з яких зберігає внутрішню форму, а отже, й первісну мотивацію. Оскільки псевдоніми переважно є самоназвами, то більшість із них одночасно є і власною самооцінкою [6, 83]. Псевдоніми, порівняно з іншими власними назвами, становлять чи не найбільш вдячний матеріал для дослідження національної специфіки мислення українців. Саме тому вони заслуговують на більшу увагу не тільки мовознавців, а й літературознавців, психологів, соціологів, істориків.

Українські, як і будь-які інші псевдоніми, неоднорідні. Дослідники виділяють шість визначальних ознак, які вирізняють їх з-поміж інших особових власних найменувань, а саме:

1. На відміну від прізвищ, власних особових імен, імен по батькові, які іменовані одержує від батьків чи від найближчого оточення, псевдонім переважно обирає для себе сам іменованій. Отже, псевдонім – це

самоназва, як правило, індивідуальна і значно рідше – назва групова, колективна.

2. На відміну від прізвищ, особових імен та імен по батькові, які для кожної людини в нашій державі є обов'язковими офіційними власними назвами, закріпленими за індивідом на все його життя, псевдоніми були і є знаками необов'язковими. Нинішнє українське законодавство не регламентує ні творення псевдонімів, ні їх уживання, ні навіть правопис.

3. Переважна більшість українських псевдонімів є неофіційними іменуваннями, а ті поодинокі, що вийшли на загальнонаціональну арену, успішно вживаються поруч із справжніми прізвищами відповідних осіб.

4. На відміну від прізвищ, псевдоніми не належать до спадкових іменувань.

5. На відміну від прізвищ, власних особових імен, імен по батькові та від інших родових іменувань, яких у нинішнього українця лише по одному, псевдонімів у тої самої особи може бути багато.

6. Майже кожен псевдонім є промовистою назвою, якою особа не лише називає, але певним чином і характеризує себе [6, 83].

Найдавніші письмові згадки про військову діяльність українців під прибраними іменуваннями датуються ще княжою та козацькою добою: *Берладник* – іменування Звенигородського князя Івана Ростиславича, *Конашевич* – іменування гетьмана України Петра Сагайдачного. Однак ці антропоніми не були самоназвами і тому їх дослідники кваліфікують як індивідуальні прізвиська.

Справжні військові псевдоніми з'являються лише від періоду визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр., що зумовлено необхідністю конспірації. Ось кілька прикладів: *Угрин-Березовський* – один з організаторів УСС та їх літописець (справжнє іменування – Микола Венгжин), *Василь Вишиваний* – полковник УСС (Вільгельм фон Габсбург-Лорінген), *Гузар* – полковник, шеф штабу Карпатської січі (Михайло Колодзінський).

В УПА псевдоніми були нормою військового життя: *Тарас Чупринка* – керівник УПА (справжнє іменування – Роман Шухевич), *Чубчик* – поручик УПА (Іван Кедюлич), *Бульба* – командир партизанського загону на Поліссі (Іван Боровець) та ін. [3, 24].

Партійні псевдоніми почали входити в життя українців лише в підпільних умовах міжвоєнних років. Майже кожен з таких псевдо пов'язувався з літературним чи пластовим псевдонімом. Так, *Хвильовий* – це і літературний, і партійний псевдонім громадського діяча 20-30-х років Миколи Фігільова; *Ольжич* – літературний і партійний псевдонім Олега Кандиби; *Полтава* – псевдонім майора Петра Федуна [3, 27].

Мета нашої розвідки – порівняти мотиваційні бази псевдонімів учасників визвольних змагань 40-50-их років ХХ ст. і сучасних позивних військовослужбовців Збройних сил України.

Опрацювавши псевдоніми, засвідчені в “Словнику українських псевдонімів” Г.Дем’яна [2], нами виявлено понад 26 лексичних баз, від яких вони могли творитися.

Псевдоніми – це, по суті, єдині загальноновживані іменування, якими послуговувалися повстанці протягом майже двох десятиліть. Чимало побратимів по спільній боротьбі знали один одного лише за псевдонімами, які були і найменням, і охоронною назвою, і рівночасно захистом для конкретних осіб, їх родин, близьких. Не випадково повстанців УПА називали “безіменними героями”. Сьогодні часто виявляємо документи про осіб, які загинули в конкретних місцевостях, лише за їхніми псевдонімами.

Мотиваційними базами псевдонімів учасників визвольних змагань українського народу 40-50 рр. ХХ ст. виступають християнські імена різної структури; прізвища діячів української історії доби Козаччини, Гетьманщини, вагажків народних повстань; прізвища письменників, видатних людей, біблійні імена, відомі та змінені прізвища; прізвища героїв літературних творів; етноніми; назви людей за спорідненістю; назви професій, занять, посад; назви соціальних верств за їх становищем у суспільстві та особистими характеристиками; назви диких та домашніх тварин; назви птахів, комах, риб; назви дерев, кущів, лісових масивів; назви позаземних елементів Всесвіту; назви топографічних об’єктів; назви гірських порід та лексеми на позначення світлових і звукових явищ природи; назви частин тіла людини чи тварини; назви продуктів харчування; назви предметів людської діяльності; назви зброї та її частин; топоніми; лексеми на позначення абстрактних понять; субстантивовані прикметники, що вказують на зовнішній вигляд, характерні ознаки, колір шкіри, волосся, зріст, поставу людини; субстантивовані прикметники, що вказують на особливості характеру, звичок, внутрішнього світу людини; субстантивовані прикметники, утворені від відносних прикметників; числівники.

Новий час творить нові слова. Буремні події останніх місяців покликали до життя власні назви, що стали позивними військовослужбовців Збройних сил України, добровольців Національної гвардії України. Вони ще не зафіксовані в окремих документах, або ж, принаймні, не оприлюднені, не зібрані, не описані, не систематизовані, лише окремі з них з’являються в засобах масової інформації, живуть в усному мовленні захисників нашої Вітчизни. Однак ті іменування, що стають доступ-

ними для широкого загалу дають змогу провести семантичні паралелі між колишніми та теперішніми самоназвами.

В основах псевдонімів членів ОУН – УПА фіксуються лексеми різні за значенням та за походженням, як апелюючи, так і оніми.

Мотиваційними базами псевдонімів часто виступають християнські імена та прізвища різної структури. Деякі з них збігалися з хресними іменами: *Мирон* (Воскрес Мирон), *Андрій* (Шиналь Андрій), інші були здрібніло-пестливим варіантом особових імен: *Андрійко* (Андрій Марків), *Василик* (Василь Мицик), *Василько* (Василь Мандрик), *Дор* (Федір Комарницький), ще інші – нічим не нагадували справжні імена чи прізвища їхніх носіїв: *Гриць* (Йосип Козловський), *Грицько* (Олекса Коруд), *Генко* (Богдан Яцульчак), *Данило* (Володимир Лико).

Особові власні імена нерідко стають позивними і теперішніх учасників АТО. Однак невідомо, справжнім чи набутиим іменуванням вони є: *Андрій*, *Віктор*, *Зорян*, *Іван*, *Олег*, *Стас*, *Степан*.

Велика група псевдонімів – це прізвища (прізвиська) діячів української історії доби Козаччини, Гетьманщини, інших повстанських рухів: *Байда*, *Брюховецький*, *Гамалія*, *Гонта*, *Гордієнко*, *Дорошенко*, *Залізняк*, *Кармелюк*, *Мазепа*. З-поміж теперішніх такими є *Богун*, *Кривоніс*.

Як псевдоніми використовувалися поодинокі прізвища героїв літературних творів: *Бульба* (“Тарас Бульба” М.Гоголя), *Беркут* (“Захар Беркут” І.Франка), *Галайда* (“Тайдамаки” Т.Шевченка), *Еней* (“Енеїда” І.Котляревського). Серед новітніх позивних таких слів нами не зафіксовано.

Немало псевдонімів мотивовано етніміями: *Бойко*, *Волинець*, *Гуцул*, *Гуцулик*, *Грузин*, *Москаль*, *Словак*, *Циган*. Етніміями могли вказувати на територіальне походження осіб, однак більшість з них, вочевидь, – умовні. *Українець*, *Циган*, *Чех* – теперішні позивні членів АТО.

Мотивацією для виникнення псевдонімів могли бути назви людей за спорідненістю: *Батько*, *Близнюк*, *Вуйко* (діал. *вуйко* “дядько по матері” [5 II, 259]), *Стрийко* (діал. *стрийко* “дядько за батьком” [1 III, 143]). Із сфери назв спорідненості запозичено також псевдоніми *Кум*, *Нанашко* (діал. *нанашко* “хрещений батько” [1 II, 505]). Серед теперішніх позивних до таких належать *Батя*, *Брат*.

Великою є група псевдонімів, що походять від загальних назв на означення діячів за професією, постійним або тимчасовим заняттям, посадою: *Боднар* (діал. *боднар* “бондар” [5 I, 81]), *Верхолаз*, *Гайовий* (діал. *гайовий* “лісовий сторож” [5 I, 226]), *Гарматій* (діал. *гарматій* “гармаш, артилерист” [5 II, 520]), *Гонець*, *Кравець*, *Лісник*, *Мельник*, *Музика*, *Морьяк*, *Професор*, *Рибак*, *Співець*, *Священик*, *Стрілець*, *Студент*, *Сурмач*,

Чабан, Швець. Серед позивних учасників АТО такими є *Дальнобойщик, Інтерн, Менеджер, Моряк, Студент, Учитель*.

Від назв осіб за становищем у суспільстві, громаді походять псевдоніми *Бродяга, Бурлака, Ватажок, Панич*; з-поміж теперішніх – *Шеф*.

Масово для творення псевдонімів використовувалися назви зі сфери тваринного світу, переважно назви диких тварин: *Борсук, Ведмідь, Вівірка, Вовк, Заєць, Їжак, Лис*; теперішні – *Їжак, Лев*. Від назв свійських тварин походять колишні псевдоніми *Кім, Пес, Хорт* і сучасні позивні *Баран, Криль*.

Потужним мотивуючим матеріалом для виникнення псевдонімів стали назви птахів, риб, комах: *Воробець, Воробчик* (діал. *воробець* “горобець” [5 I, 492]), *Горобець, Ворон, Готур* (діал. *готур* “глухар” [5 I, 320]), *Дрізд, Жайворонок, Журавель, Ластівка, Орел, Орлик, Сова, Соїка, Сокіл, Соловій, Шпак, Яструб*. Мотивуючою базою для творення псевдонімів були й назви домашніх птахів: *Качка, Козут* (діал. *козут* “півень” [1 II, 262]), *Півень, Павун* (діал. *павун* “пава” [5 V, 183]). Апетливи *Ворон, Орел, Сова, Сокіл* стали власними назвами – позивними військовослужбовців Збройних сил України.

У ролі псевдонімів фігурують поодинокі назви риб: серед колишніх – *Пструг* (діал. *пструг* “форель” [5 VI, 703]), серед теперішніх – *Карась*.

У псевдонімному ономастиконі членів ОУН – УПА засвідчені самоназви, що походять від загальних назв комах: *Джмелик, Жук, Комар, Павук, Цвіркун*. Серед теперішніх позивних таких іменувань нами не зафіксовано.

Велику групу псевдонімів утворено від ботанічних назв (кущів, дерев), назв лісових масивів: *Береза, Бук, Верба, Гай, Граб, Дуб, Діброва, Калина, Клен, Липа, Лищина, Плющ, Смерека, Сосна, Соснина, Тополя, Черемха, Явір, Ялина, Ялинка, Ясень*; від назв культурних рослин, переважно садових дерев і їхніх плодів: *Вишня, Груша, Оріх* (діал. *оріх* “те саме, що горіх” [5 V, 407]), *Сливка, Черешня*. Серед сучасних – *Береза, Клен, Осокір, Явір*.

Із назв на позначення позаземних елементів Всесвіту зустрічаємо псевдоніми *Зірка, Зоря, Місяць*; у нас час – *Зодіак, Сатурн*.

Назви топографічних об’єктів та гідрооб’єктів відбито в псевдонімах *Байрак, Гора, Клива* (діал. *клива* “висока гора, поросла темним смерековим лісом” [1 II, 357]), *Ріка, Ручай, Степ, Яр*, серед теперішніх – *Долина*.

Для творення окремих псевдонімів послужили назви гірських порід: *Граніт, Камінь, Кремень, Плита, Скала*. Серед теперішніх позивних таких іменувань ми не зафіксували.

Псевдонімами стали слова на означення явищ природи: *Буря, Буревій, Вихор, Вітер, Град, Грім, Крига, Легім, Мороз, Сніг, Хмара, Циклон*. Військовослужбовці Збройних сил України обрали собі позивними апелювати *Гроза, Крига*.

Назви частин тіла людини та тварини теж використовувалися для творення псевдонімів. Окремі з них, гадаємо, були мотивовані якимись конкретними значеннями багатозначних слів: *Зуб, Рожок, Чубчик, Шрам*, серед теперішніх – *Ніс*.

Поодинокі псевдоніми членів ОУН – УПА походять від назв продуктів, пов'язаних із харчуванням: *Опара* (діал. *опара* “заправлене дріжджами або закваскою рідке тісто” [1 III, 82]), *Хліб*.

Окрема група псевдонімів виникла в результаті онімізації апелювативів на позначення об'єктів суспільної діяльності, предметів побуту, матеріальної культури, назв продуктів людської діяльності тощо. У межах цієї групи лексики виділяємо:

а) назви державних та національних символів: *Тризуб*; з-поміж теперішніх назв: *Прапор, Герб*;

а) назви на означення засобів пересування: *Байдак, Човен*; теперішні: *Фура, Фургон*;

б) назви інструментів, пристроїв, їх частин: *Довбня, Клевець* (діал. *клевець* “молоток” [1 II, 390]), *Ключ, Обух, Шило*;

в) назви інших предметів: *Заруба* (діал. *заруба* “перегородка в клуні, сараї, коморі та ін.” [5 I, 315]), *Олівець, Стрих* (діал. *стрих* “горище” [4, 342]), *Тріска* (діал. *тріска* “невеликий тонкий шматок деревини, який відкололи” [6 IX, 275]).

Серед сучасних позивних до цієї групи примикають самоназви на позначення відомих торгових марок, брендів: *Адідас, Бонаква*.

Порівняно невелику, але виразну групу становлять псевдоніми, похідні від найменувань зброї (здебільшого стародавньої) та її частин: *Куля, Лук, Меч, Стріла, Тятиву* (*тятиву* “ремінь, мотузка, струна і т. ін., що туго стягує кінці лука” [6 X, 348]). Від субстантивованих прикметників, утворених від назв зброї, походять псевдоніми: *Булавний* (*булава* “палиця з кулястим потовщенням на кінці, яка була колись військовою зброєю” [6 I, 184]), *Крісовий* (діал. *кріс* “рушниця” [4, 97]).

Лексичною базою для творення окремих псевдонімів використано топоніми, переважно найменування гір, поселень, рік: *Зелеміль* (назва гори) [4, 184], *Маківка* (гора в Карпатах, недалеко від Славська на Львівщині, на якій під час Першої світової війни Січові стрільці весною 1915 р. перемогли набагато чисельніші сили російської армії), *Киданець, Рожан, Черник* (села в Івано-Франківській та Закарпатській обл.), *Чиги-*

рин (місто Черкаської обл., у 1648-1660 рр. – гетьманська резиденція та адміністративно-політичний центр України), *Присліп* (ойконіми Львівської та Закарпатської обл.), *Черник* (оронім та ойконіми Івано-Франківської та Закарпатської обл.), *Чорногора* (найвищий гірський масив в Українських Карпатах у межах Закарпатської та Івано-Франківської обл.). Таких позивних серед учасників АТО нами не виявлено.

У псевдонімії зафіксовано також гідроніми – назви рік, що протікають територією України: *Боржава*, *Буг*, *Дунай*, *Збруч*, *Прут*, *Черемош*, серед теперішніх – *Дніпро*, *Тиса*.

Лексичними базами для творення псевдонімів членів ОУН – УПА ставали апелювати на позначення абстрактних понять: *Недоля*, *Помста*, *Пора*, *Свобода*, *Чорнота*. Учасники АТО, крім абстрактних іменників (*Ідеал*), обирають собі позивні на позначення музичних жанрів: *Блюз*, *Джаз*.

Велика група псевдонімів мотивована прикметниками. Найбільше серед них ад’єктивів на означення зовнішнього вигляду, зокрема характерних ознак за кольором шкіри або одягу, волоссям, ростом, поставою: *Білий*, *Блакитний*, *Бурий*, *Вишневий*, *Зелений*, *Карий*, *Рудий*, *Рябий*, *Сивий*, *Сизий*, *Смагливий*, *Чорний*, *Чорненький*, *Чорнявий*. Самоназви *Чорний*, *Рижий* – сучасні позивні учасників АТО.

Інші псевдоніми – якісні та відносні прикметники, що перейшли в розряд іменників: *Бородатий*, *Босий*, *Високий*, *Кровавий*, *Кучерявий*, *Малий*, *Молодий*, *Недобитий*, *Низький*, *Новий*, *Пелехатий*, *Сліпий*, *Старий*, *Страшний*, *Товстий*, *Хмурий*, *Чубатий*. Серед теперішніх – *Бородатий*, *Вусатий*, *Золотий*, *Старий*.

Популярними в середовищі учасників національно-визвольних змагань були псевдоніми, що вказували на особливості вдачі (характеру), звичок, внутрішнього світу людини: *Бистрий*, *Бойовий*, *Буйний*, *Веселий*, *Відважний*, *Вірний*, *Гордий*, *Грізний*, *Грубий*, *Завзятий*, *Звийний* (діал. звийний “жвавий” [5, 299]), *Крилатий*, *Моторний*, *Мудрий*, *Опірний*, *Покірний*, *Послушний*, *Поспішний* (діал. *поспішний* “квапливий” [1 III, 367]), *Рішучий*, *Скритий* (діал. *скритий* “який приховує свої почуття, настрої і т. ін., неохоче спілкується з іншими; замкнутий” [1 IV, 581]), *Сміливий*, *Сталевий*, *Стальний*, *Строгий*, *Тихий*, *Точний*, *Шалений*, *Швидкий*, *Ярий*. Трохи меншою є група псевдонімів, які виникли від відносних прикметників: *Грабовий*, *Дубовий*, *Зарічний*, *Корчовий*, *Левадний*, *Лісовий*, *Луговий*, *Мостовий*, *Придорожній*, *Присадибний*, *Степовий*. Для військовослужбовців Збройних сил України стали позивними субстантивовані прикметники *Відважний*, *Правий*.

Псевдонімами нерідко ставали порядкові числівники та відчислівникові утворення: *Перший, П'ятий, Сімка, Двадцятка*; з-поміж сучасних самоназв: *П'ятнадцятий, 24-ий*.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Порівнюючи псевдоніми учасників визвольних змагань 40-50-их років ХХ ст. та теперішні позивні захисників України, спостерігаємо, що вони творилися і творяться переважно на основі лексем української літературної мови з тією відмінністю, що серед перших самоназв поодинокі зафіксовано південно-західні діалекти, а серед других – окремі росіянізми. До того ж позивними учасників АТО частіше, ніж псевдонімами учасників визвольних змагань, стають слова іншомовного походження, що активно побутують у сучасному мовленні.

Майже кожний псевдонім відбиває погляд називача на світ речей і не в останню чергу – погляд на самого себе, а це означає, що самоназва демонструє місце та вартість самі особи в суспільстві, характеризує її життєву позицію. Досліджуючи псевдоніми, вивчаємо засоби, способи та принципи національного назвотворення, закладені у свідомості людей. Крім того, будучи самооцінками свідомих особистостей, псевдоніми допомагають точніше визначити світобачення їх носіїв, а ставши сьогодні самоназвами борців за українську незалежність, за єдину і неподільну державу – допомагають у здійсненні патріотичного виховання.

1. Грінченко Б. Словарь української мови // Збір. ред. журн. “Киевская старина”. Надр. з вид. 1907-1909 рр., фотоспособом. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1-4.

2. Дем'ян Г. Словник українських псевдонімів. Діячі освіти, науки, культури, релігії, громадські, політичні та національно-визвольного руху. – Львів: Світ, 2006. – 430 с.

3. Лесюк М. Неофіційний антропонімікон УПА // Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Вип. 8. – Івано-Франківськ: Левада, 2010. – 80 с.

4. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К.: Наукова думка, 1984.

5. Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.

6. Чучка П.П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції // Наукові записки КДПУ. – Вип. 37. – Кіровоград, 2001. – С. 82-83.

In the article analyzes the pseudonyms of the national liberation struggle Ukraine 40-50-ies of XX century modern and call sign of the Armed Forces of Ukraine. It was found common features of lexical motivational bases from which they were created.

Key words: *pseudonym, callsign, self, onyms, appellative, members of national liberation movements, Armed Forces of Ukraine.*